

факторам работы с иностранным научным текстом, с целью создания эффективной программы практических занятий.

Показана роль учета преподавателем иностранного языка психологических факторов, а также когнитивных затруднений, которые возникают у студентов во время чтения иностранных научных текстов.

The article is devoted to the acute problem of reading and understanding of scientific texts in a foreign language by students of technical faculties. They analyzed a number of psychological researches, dedicated to the subjective and objective factors of working with foreign scientific texts for the purpose of creation of an effective program of practical training.

The author accents the role of accounting of psychological factors and cognitive difficulties arisen for students during the reading of the foreign scientific texts by the foreign language teacher.

Статтю подано до друку 15.11.2013.

© 2013 р.

М. О. Кононець (м. Київ)

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОРАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦІВ

Постановка проблеми. Завдання цілеспрямованого розвитку професійної моральності підприємців є актуальним у декількох аспектах. По-перше, українська бізнес-освіта спрямована, головним чином, на засвоєння певних знань і умінь в галузі підприємницької діяльності. При цьому проблемам професійної етики увага приділяється лише на теоретичному рівні, отже існує необхідність практичної підготовки підприємців з питань етики бізнесу. По-друге, формування у підприємців адекватних етичних настановлень та набуття ними необхідних навичок етичної поведінки та взаємовідносин з іншими економічними агентами та неприбутковими інституціями сприятиме застосуванню етичних принципів у ділових ситуаціях професійної діяльності. По-третє, цілеспрямований розвиток професійної моральності підприємців буде корисним для налагодження етичних взаємовідносин з клієнтами та працівниками організації.

Незважаючи на те, що деякі дослідники в галузі організаційної теорії і поведінки висловлюють сумніви щодо можливості підвищити рівень розвитку моральної свідомості індивіда шляхом навчання [16], на нашу думку, поглибити зв'язок між його етичними настановленнями і поведінкою, навчити орієнтуватися в основних етичних концепціях і керуватися ними у професійній діяльності можна шляхом цілеспрямованого навчання і виховання, зокрема, у процесі розв'язання конкретних ситуацій [4; 8; 9 та ін.].

У зв'язку з цим метою статті є опис програми розвитку професійної моральності підприємців та результатів її впровадження.

Завдання статті полягають у наступному: 1) охарактеризувати авторську програму розвитку професійної моральності підприємців; 2) представити результати апробації програми розвитку професійної моральності підприємців у системі підвищення їхньої кваліфікації.

Результати дослідження та їх обговорення. Оскільки етика бізнесу як наукова дисципліна, що вивчає особливості застосування етичних принципів у ділових ситуаціях, виступає важливою складовою підготовки фахівців у галузі економіки і підприємництва в Західній Європі та

США, при розробці програми спецкурсу ми ретельно дослідили досвід зарубіжних університетів [2; 12; 18; 19 та ін.] й адаптували його до конкретних умов української дійсності [3].

Головну мету спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців» можна визначити як підготовку підприємців до реалізації у професійній діяльності сукупності моральних норм, правил та уявлень, які регулюють ставлення, поведінку і взаємовідносини людей в процесі прийняття управлінських рішень.

В цілому зміст програми спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємця» спрямований на підготовку підприємців до реалізації професійної етики в підприємницькій діяльності.

Навчальна програма спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців» передбачає проведення лекцій і тренінгових занять.

Теоретична частина програми включає чотири основні розділи, кожний з яких складається з двох тем. Розділ «Філософія моралі і бізнес» включає теми «Основні принципи етики бізнесу» та «Предмет і специфіка етики бізнесу». До розділу «Організація та її працівники» увійшли теми «Корпоративна культура та корпоративна етика» і «Ставлення організації до працівників та працівників до організації». Розділ «Бізнес і суспільство» включає теми «Взаємовідносини організації з іншими економічними агентами» і «Взаємовідносини організації з неприбутковими інституціями». До розділу «Етика міжнародного бізнесу» включені теми «Етичні проблеми у міжнародній економіці» та «Прийняття рішень й узгодження національних цінностей у процесі переговорів».

Для закріплення теоретичних положень спецкурсу програмою передбачено проведення комплексу тренінгових занять, що включає п'ять послідовно здійснюваних тренінгів, заснованих на застосуванні активних форм і методів соціально-психологічного навчання:

1. Тренінг розвитку навичок самопрезентації і налагодження стосунків з іншими учасниками.
2. Тренінг розвитку моральної свідомості підприємця.
3. Тренінг формування навичок етичної поведінки підприємця в організації.
4. Тренінг побудови етичних взаємовідносин підприємця з іншими економічними агентами.
5. Тренінг на закріплення основних етичних норм міжнародного бізнесу.

При цьому в процесі проведення тренінгових занять вирішуються такі основні завдання:

- аналіз змісту основних понять універсальної і професійної етики;
- оволодіння основними кроками здійснення морального вибору та етичного вчинку;
- розвиток протидії виявленню моральнісної слабості;
- опанування прийомів побудови етичних взаємовідносин між вітчизняними і зарубіжними економічними агентами.

Впровадження програми розвитку професійної моральності підприємців проводилося у формі групового експерименту методом паралельних груп – спостереженні трьох груп осіб, зрівняних за складом, але таких, що знаходилися у різних умовах: дві (експериментальні групи) підлягали впливу, а третя (контрольна група) – ні [5].

Експеримент проводився на базі Української академії бізнесу та підприємництва (м. Київ) протягом 2010-2011 рр. в процесі викладання спецкурсу «Етика професійної діяльності підприємців» у межах післядипломної освіти підприємців (підвищення кваліфікації та набуття другої вищої освіти). В експерименті взяли участь 68 підприємців. Експериментальні групи 1 і 2 налічували відповідно 23 і 22 особи, контрольна група складалася з 23 осіб. За соціально-демографічними параметрами зазначені експериментальні та контрольна групи майже не відрізнялися (табл. 1). Для підприємців-слухачів експериментальної групи 1 (ЕГ-1) закріплення

лекційного матеріалу відбувалося в процесі послідовно здійснюваних тренінгових занять відповідно до розробленої нами програми розвитку професійної моральності. В експериментальній групі 2 (ЕГ-2) вивчення кожної теми завершувалося традиційними практичними заняттями. Контрольна група (КГ) впливу не підлягала.

Таблиця 1

Характеристика складу експериментальних та контрольної груп

Групи респондентів	Константні змінні					
	Стать		Вік			
	Чоловіки	Жінки	До 25 років	25-39 років	40-50 років	> 50 років
ЕГ-1 (n=23)	16	7	4	12	6	1
ЕГ-2 (n=22)	15	7	3	11	8	–
КГ (n=23)	16	7	4	12	7	–

Перший діагностичний зріз був проведений у вересні 2010 року (початок експерименту), другий – в січні 2011 року (кінець експерименту).

За незалежну змінну прийнято впровадження програми розвитку професійної моральності підприємців, а саме – лекції, тренінгові і практичні заняття, які виступають засобами впливу. Об'єктами впливу були визначені багатомірні залежні змінні: рівень розвитку моральної свідомості, рівень етичності поведінки та рівень етичності взаємовідносин (стиль спілкування) підприємців-учасників формульованого експерименту. Основними методами дослідження їх динаміки виступали тестування за допомогою опитувальника «Етичні настановлення професіоналів бізнесу», тесту «Етика поведінки в організації» та опитувальника «Ваш стиль спілкування». Кожна із зазначених методик дає можливість вирішити ряд завдань при діагностиці певного параметра професійної моральності підприємця та сприяти його розвитку.

Розкриємо ці завдання.

Опитувальник «Етичні настановлення професіоналів бізнесу» застосовується у ряді досліджень в галузі психології моральності для визначення рівня розвитку моральної свідомості суб'єктів підприємницької діяльності [1; 11; 14; 17]. Використання опитувальника дає можливість:

- а) визначити рівень розвитку моральної свідомості підприємця;
- б) оцінити індекс участі підприємця в сумнівних з етичної точки зору ситуаціях (як часто доводиться підприємцю бути прямо чи опосередковано залученим до участі у таких ситуаціях);
- в) визначити, як індекс участі у сумнівних з етичної точки зору ситуаціях пов'язаний з рівнем розвитку моральної свідомості підприємця.

Тест «Етика поведінки в організації» широко застосовується у практиці підприємництва для визначення рівня етичності поведінки підприємців у процесі здійснення ними професійної діяльності [6; 15]. Тест дозволяє:

- а) визначити згоду або незгоду з наведеними у тесті твердженнями, які ілюструють поведінку підприємця типових ситуаціях професійної діяльності;
- б) оцінити рівень етичності поведінки підприємця в організації за спеціальною шкалою;

в) намітити індивідуальну програму щодо формування в підприємця навичок етичної поведінки в організації.

Опитувальник «Ваш стиль спілкування» дозволяє визначити притаманний підприємцю стиль спілкування у типових ситуаціях взаємодії з працівниками, партнерами та іншими дотичними до його професійної діяльності особами [7; 10]. Використання опитувальника дає можливість:

а) діагностувати стиль спілкування у типових ситуаціях підприємницької діяльності як надмірно миролюбний, оптимальний або надмірно агресивний;

б) обговорити і проаналізувати з іншими членами групи причини виникнення тих чи інших проблем у спілкуванні;

в) намітити шляхи подолання недоліків свого стилю спілкування.

Наведені методики діагностики рівня сформованості параметрів професійної моральності підприємців є актуальними і для визначення міри відкритості українських підприємців етичним стандартам, узвичасним у зовнішньоекономічній та міжнародній діяльності. Змінюється лише перелік етичних дилем, які включаються до тестів та опитувальників для дослідження того чи іншого параметра професійної моральності [13; 18].

Проаналізуємо динаміку параметрів професійної моральності підприємців, яка відбулася протягом реалізації програми розвитку.

Динаміка параметра професійної моральності підприємців «рівень розвитку моральної свідомості» досліджувалася за допомогою застосування опитувальника «Етичні настановлення професіоналів бізнесу». В основній частині цього наводиться опис 16 ситуацій, кожна з яких ілюструє ту чи іншу етичну дилему [3, с. 157]. Респондентів просили оцінити прийнятність з їхньої точки зору кожної з наведених ситуацій за семибальною шкалою, де оцінка «1» відповідала «абсолютно неприйнятному» етичному настановленню, а оцінка «7» – «абсолютно прийнятному» етичному настановленню.

Середні оцінки рівня розвитку моральної свідомості підприємців, отримані в експериментальних та контрольній групах за допомогою опитувальника «Етичні настановлення професіоналів бізнесу» до та після формульованого експерименту, представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Середні оцінки рівня розвитку моральної свідомості підприємців, бали

Група респондентів	Вибірка в цілому		Чоловіки		Жінки	
	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз
ЕГ- 1	3,81	3,36	3,84	3,42	3,75	3,22
ЕГ- 2	3,82	3,74	3,75	3,67	3,99	3,89
КГ	3,81	3,80	3,91	3,90	3,57	3,57

Після проведення циклу лекцій та тренінгових занять відповідно до розробленої програми середня оцінка рівня розвитку моральної свідомості в експериментальній групі 1 покращилася на 11,81%, у тому числі в підприємців-чоловіків – на 10,94%, у підприємців-жінок на – 14,13%. У той же час, після проведення з підприємцями експериментальної групи 2 циклу лекцій та традиційних практичних занять, середня оцінка рівня розвитку моральної свідомості покращилася лише на 2,09%, у тому числі в підприємців-чоловіків – на 2,13%, у підприємців-жінок – на 2,51%.

В експериментальній групі 1 у підприємців-жінок під час першого й другого зрізів були зафіксовані більш високі середні оцінки рівня розвитку моральної свідомості аніж у підприємців-чоловіків: під час першого зрізу – на 2,3%, а під час другого – на 5,8%. І навпаки, в

експериментальній групі 2 середня оцінка рівня розвитку моральної свідомості підприємців-чоловіків під час першого зрізу була вищою аніж у підприємців-жінок на 6,4%. Під час другого зрізу дана тенденція залишилась: середня оцінка цього параметра у підприємців-чоловіків виявилася вищою аніж у підприємців-жінок на 5,9%.

В контрольній групі виявлені зміни рівня розвитку моральної свідомості підприємців не були статистично значущими і не мали системного характеру.

Динаміка параметра професійної моральності підприємців «етичність поведінки в організації» досліджувалася за допомогою застосування тесту «Етика поведінки в організації». Середні оцінки рівня етичності поведінки підприємців, отримані за допомогою цього тесту до та після проведення із підприємцями з експериментальної групи 1 циклу лекцій та комплексу тренінгових занять, представлено у табл. 3. Для порівняння у таблиці наведені середні оцінки рівня етичності поведінки, отримані в експериментальній групі 2 і контрольній групі підприємців.

Таблиця 3

Середні оцінки етичності поведінки підприємців, бали

Група респондентів	Вибірка в цілому		Чоловіки		Жінки	
	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз
ЕГ- 1	24,78	22,31	24,81	22,13	24,71	22,71
ЕГ- 2	24,68	23,32	24,90	23,33	24,14	23,57
КГ	24,78	24,74	25,75	25,75	22,57	22,43

Після навчання підприємців за програмою розробленого спецкурсу (експериментальна група 1) середня оцінка рівня етичності поведінки по виборці в цілому покращилася на 9,97%, у тому числі в підприємців-чоловіків – на 11,26%, у підприємців-жінок на – 8,09%. В експериментальній групі 2 даний параметр покращився на 5,51%, у тому числі в підприємців-чоловіків – на 6,3%, у підприємців-жінок – на 5,92%.

Зміни рівня етичності поведінки підприємців, виявлені в контрольній групі, не були статистично значущими і не мали системного характеру.

Варто відмітити, що в експериментальній групі 1 під час першого зрізу кращі на 0,4% середні оцінки рівня етичності поведінки були зафіксовані у підприємців-жінок, а під час другого зрізу – у підприємців-чоловіків (на 2,62%). В експериментальній групі 2 ця тенденція повторилася: під час першого зрізу даний параметр був кращим у підприємців-жінок на 3,05%, а під час другого зрізу він виявився кращим у підприємців-чоловіків на 1,03%.

Динаміка параметра професійної моральності підприємців «стиль спілкування» досліджувалася за допомогою застосування опитувальника «Ваш стиль спілкування».

Середні оцінки рівня етичності поведінки підприємців, отримані експериментальних та контрольній групах за допомогою опитувальника «Ваш стиль спілкування» до та після проведення формувального експерименту представлено у табл. 4.

Таблиця 4

Середні оцінки стилю спілкування підприємців, бали

Група респондентів	Вибірка в цілому		Чоловіки		Жінки	
	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз	I зріз	II зріз
ЕГ- 1	39,91	36,96	39,75	37,00	40,28	36,86
ЕГ- 2	39,64	38,09	39,00	37,53	41,00	39,28
КГ	39,74	39,74	40,12	40,19	38,86	38,72

У результаті проведення із підприємцями експериментальної групи 1 циклу лекцій та комплексу тренінгових занять середня оцінка стилю спілкування по виборці в цілому перемістилася у бік оптимізації на 7,39%, у тому числі, в підприємців-чоловіків – на 5,58%, а в підприємців-жінок – на 8,49%. У той же час, після проведення в експериментальній групі 2 циклу лекцій та традиційних практичних занять середня оцінка стилю спілкування по виборці в цілому змістилася у бік оптимізації лише на 3,91% (у чоловіків – на 3,27%, а в жінок – на 4,19%).

Слід відмітити, що під час першого зрізу в обох експериментальних групах у підприємців-жінок був зафіксований більш агресивний стиль спілкування аніж у підприємців-чоловіків: в ЕГ-1 – на 1,33%, а в ЕГ-2 – на 4,01%. Але наведені вище результати дозволяють зробити висновок, що в процесі формувального експерименту в ЕГ-1 відбулося більш інтенсивне зміщення середніх оцінок стилю спілкування в бік оптимізації, аніж в ЕГ-2.

Зміни в стилі спілкування підприємців, виявлені в контрольній групі, не були статистично значущими і не мали системного характеру.

На завершення аналізу результатів формувального експерименту можна підсумувати, що позитивні зміни параметрів моральності підприємців відбулися як в експериментальній групі 1, в якій закріплення лекційного матеріалу відбувалося в процесі послідовно здійснюваних тренінгових занять, так і в експериментальній групі 2, де вивчення кожної теми завершувалося традиційними практичними заняттями (табл. 5). Проте, в ЕГ-1 вони мали більш яскраво виражений характер аніж в ЕГ-2.

Таблиця 5

**Динаміка параметрів професійної моральності підприємців
у процесі формувального експерименту, %**

Група респондентів	Рівень розвитку моральної свідомості			Рівень етичності поведінки			Стиль спілкування		
	ЕГ-1	ЕГ-2	КГ	ЕГ-1	ЕГ-2	КГ	ЕГ-1	ЕГ-2	КГ
Вибірка в цілому	+11,81**	+2,09*	+0,26	+9,97**	+5,51	+0,16	+7,39*	+3,91	-
Чоловіки	+10,94**	+2,13*	+0,25	+10,80**	+6,31	-	+6,92*	+3,77	-0,17
Жінки	+14,13**	+2,51*	-	+8,09**	+2,36	+0,62	+8,49*	+4,19	+0,36

*) $p < 0,05$; **) $p < 0,01$.

Так, у ЕГ-1 середній рівень розвитку моральної свідомості піднявся вище на 9,72% аніж в ЕГ-2, середній рівень етичності поведінки – на 4,46%, середня оцінка стилю спілкування – на 3,48%. При цьому в обох експериментальних групах в підприємців-жінок спостерігалися більш інтенсивні підвищення рівня розвитку моральної свідомості та оптимізація стилю спілкування, а в підприємців-чоловіків – більш інтенсивне підвищення рівня етичності поведінки. Щодо контрольної групи, то виявлені в ній зміни параметрів професійної моральності підприємців не мали системного характеру і не були статистично значимими.

Апробація представленого комплексу тренінгових занять з розвитку професійної моральності підприємців у процесі набуття ними другої освіти та підвищення кваліфікації в галузі підприємництва і бізнесу продемонструвала, що він є ефективним засобом впливу на розвиток моральної свідомості підприємців та формування в них навичок етичної поведінки та етичних взаємовідносин.

Висновки:

1. Етика бізнесу як наукова дисципліна, що вивчає особливості застосування етичних принципів у ділових ситуаціях, виступає важливою складовою підготовки фахівців у галузі економіки і підприємництва в Західній Європі та США. Отже, при розробці програми розвитку професійної моральності підприємців необхідним було ретельне дослідження досвіду західних університетів з наступною його адаптацією до умов української дійсності.

2. Проведення формувального експерименту показало, що підготовка підприємців до ефективної реалізації професійної етики має передбачати: а) теоретичне навчання, спрямоване на оволодіння основними поняттями універсальної етики, усвідомлення етичних норм підприємницької діяльності, осмислення міжнародних етичних стандартів в галузі підприємництва; б) застосування спеціальної системи тренінгових занять, спрямованої на підвищення в учасників тренінгу рівня розвитку моральної свідомості й етичності поведінки, а також на оптимізацію їхнього стилю спілкування.

3. Позитивні зміни параметрів моральності підприємців відбулися як в експериментальній групі 1, в якій закріплення лекційного матеріалу відбувалося в процесі послідовно здійснюваних тренінгових занять, так і в експериментальній групі 2, де вивчення кожної теми завершувалося традиційними практичними заняттями. Проте, в експериментальній групі 1 зазначені зміни мали більш яскраво виражений характер. Зміни параметрів професійної моральності підприємців у контрольній групі не мали системного характеру і не були статистично значимими. Отже, запропонована програма розвитку професійної моральності підприємців є більш ефективною, аніж традиційна.

4. Результати, отримані в процесі апробації програми розвитку професійної моральності підприємців у системі підвищення їх кваліфікації, підтвердили, що вона сприяє розвитку моральної свідомості підприємців та формуванню в них навичок етичної поведінки й етичних взаємовідносин.

Література

1. *Винославська О. В.* Система тренінгових занять для формування етичної складової професійної культури менеджера / О. В. Винославська // Вісник НТУУ «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 3(15). – С. 88–95.
2. *Герет Т. М.*, Етика Бізнесу / Герет Т. М., Клоноскі Р. Дж.; пер. з англ. О. Ватаманюк. – К. : Олімп, 2005. – 340 с.
3. *Кононець М. О.* Психологія професійної моральності підприємців: теорія та сучасна практика : [монографія] / М. О. Кононець. – К. : Омега-Л, 2013. – 166 с.
4. *Кононець М. О.* Тренінг «Розвиток професійної етики підприємців» / М. О. Кононець // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Вид-во «А.С.К.» 2010. – Т. 1. – Ч. 27. – С. 36–43.
5. *Максименко С. Д.* Генеза здійснення особистості : [наук. монографія] / Максименко С. Д. – К. : ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
6. *Психология и этика делового общения* / [В. Ю. Дорошенко, Л. И. Зотова, В. Н. Лавриненко и др.] ; под ред. В. Н. Лавриненко. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. – 279 с.

7. *Психология менеджмента. Практические тесты руководителя* / [Крымская Л. А., Гамов Н. С., Леженко Д. А., Венедиктов С. А.]. – Запорожье : АФ АУРУМ, 1993. – С. 48-51.
8. *Савчин М. В. Психология відповідальної поведінки : [монографія]* / Савчин М. В. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
9. *Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія : [навч. посіб.]* / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
10. *Шепель В. М. Управленческая этика* / Шепель В. М. – М. : Экономика, 1989. – 287 с.
11. *Alexander C. S. The Use of Vignettes in Survey Research* / C. S. Alexander, H. J. Becker // *Public Opinion Quarterly*. – 1978. – №42. – С. 93–104.
12. *Beauchamp T. L. Ethical theory and business* / T. L. Beauchamp, N. E. Bowie. – [4th ed.] – N.J. : Prentice-Hall, 1993. – P. 595–651.
13. *Donaldson T. The Ethics of International Business* / Donaldson T. – N.-Y. : Oxford University Press, 1989. – 196 p.
14. *Ethical Attitudes of Students and Business Professionals: A Study of Moral Reasoning* / [Wood J. A., Longenecker J. G., McKinney J. A., Moore C. W.] // *Journal of Business Ethics*. – 1988. – № 7. – P. 249–257.
15. *Rein L. G. Is Your (Ethical) Slippage Showing?* / L. G. Rein // *Personnel Journal*. – 1980. – V. 59. – № 9. – P. 740–743.
16. *Tang T. L.-P. Perception of teaching technology, professors' effectiveness in applying technology and business students' learning performance* / T. L.-P. Tang, J. Austin // *International Journal of Psychology*. – June-August 2008. – V. 43(3/4). – P. 520.
17. *Transition Ethics: a Comparison of Ukrainian and United States Business Professionals* / [Vynoslavka O. V., McKinney J. A., Moore C. W., Longenecker J. G.] // *Journal of Business Ethics*. – 2005. – № 61. – P. 283–299.
18. *Trevino L. K. Managing Business Ethics: Straight Talk About How To Do It Right* / L. K. Trevino, K. A. Nelson. – N.-Y. : J. Wiley & Sons, 1995. – 332 p.
19. *Universität Wien. Unit of Economic psychology: Report 2003/2004*. – Vienna : Institut für Psychologie, 2004. – 83 p.

В статье охарактеризованы содержание спецкурса «Этика профессиональной деятельности предпринимателей» и структура тренинговой программы развития профессиональной нравственности предпринимателей. Показано, что программа состоит из пяти последовательно осуществляемых тренингов, направленных на повышение уровня морального сознания предпринимателя, формирование у него навыков этического поведения и этических взаимоотношений в профессиональной деятельности, закрепление этических норм международного бизнеса. Приведены методики измерения эффективности предложенной программы и результаты ее апробации. Доказана целесообразность внедрения этой программы в системе повышения квалификации предпринимателей.

In article the content of special course «Ethics of entrepreneurs' professional activity» and a structure of complex of training lessons for development of entrepreneurs' professional morality is presented. It's shown in article that this program consists of five consequent trainings, aimed at increasing of entrepreneurs' moral consciousness level, forming of their ethical behavior skills and ethical

mutual relations in professional activity, strengthening the ethical standards of the international business. The technique of measurement of efficiency of training program proposed and results of its approbation are described. The expediency of its introduction into system of improvement of entrepreneurs' professional skill is proved.

Статтю подано до друку 15.11.2013.

© 2013 р.

А. В. Зінченко (м.Київ)

ОСОБИСТІСНІ ЗМІНИ ТА НАВЧАННЯ ХВОРИХ НА ЕПІЛЕПСІЮ

Епілепсія та епілептичні синдроми є одними з найбільш поширених захворювань нервової системи. Поширеність епілепсії у більшості країн Європи становить 80-230 випадків на 100 тис. населення. В Україні на епілепсію страждають в середньому 50-73 особи на 100 тис. населення. Епілептичнохворі постійно стикаються з проблемами у різних сферах життєдіяльності. Хвороба, як правило, супроводжується обмеженням здатності до навчання, самообслуговування, порушенням мотиваційно-вольових компонентів особистості, що призводить до зниження можливості контролювати свою поведінку.

Серед факторів формування особистісних змін епілептичнохворих мають значення особливості преморбіда. О.І.Болдирев вказує на наявність цілого континууму психічних змін, де на одному полюсі знаходяться психічні відхилення, обумовлені різноманітними психогенними, супутніми соматичними захворюваннями, побічною дією лікарських засобів, а на іншому – психічні зміни, викликані безпосередньо хворобою. Між ними існують різноманітні проміжні поєднання та варіанти [2].

Як відмічалося О.І. Болдиревим [1; 2], у хворих на епілепсію вже на ранньому етапі захворювання і, навіть, в продромальній стадії спостерігається астенія, переважає її гіперстенічний варіант з послабленням активного, тобто внутрішнього, гальмування. На цьому фоні формуються застійні вогнища збудження, які лежать в основі різноманітних форм пароксизмів.

У зв'язку з послабленням внутрішнього гальмування з'являється потреба в захисному, охоронному гальмуванні – гіперсомнії, яка відзначається у 60% хворих. Поряд з підвищеною потребою охоронного гальмування виразно спостерігається і легкість виникнення цього гальмування.

У розгорнутій стадії епілепсії, перш за все, страждають два показники, які лежать в основі психічної діяльності: швидкість протікання основних нервових процесів та їх рухливість. У результаті цього спостерігається їх сповільненість та інертність.

Інертність стосується також майже всієї психічної діяльності: уваги, мислення, емоцій, інтелекту, звичок, різних сторін поведінки, способу життя та складеного стереотипу. Звідси застрягання уваги, асоціацій, переживань, вражень, важка рухливість мислення, образливість, злопам'ятство, відсутність інтелектуальної рухливості, важкість у переключенні з однієї форми діяльності на іншу, стабільність (константність) звичок, потягів, поведінки, життєвого стереотипу.

При довготривалому протіканні захворювання сповільненість стосується загальної моторики, рухів, ходи, мислення, мовлення – майже усієї психічної діяльності. Сповільненими є всі переходи від одного виду діяльності до іншого, від однієї теми бесіди до іншої, від активності до